

DOKORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Plutarchos *De superstitione* - A
deisidaimonia a görög vallásban

Lindner Gyula

2015

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Lindner Gyula

Plutarchos *De superstitione* - A
deisidaimonia a görög vallásban

Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Ókortörténeti Doktori Program

Dr. Németh György DSc, egyetemi tanár, a Doktori Program vezetője

A bizottság elnöke:

Dr. Ritoók Zsigmond MHAS, professor emeritus

Hivatalosan felkért bírálók:

Dr. Szekeres Csilla PhD, egyetemi docens

Dr. Bolonyai Gábor PhD, hab. egyetemi docens

A bizottság további tagjai:

Dr. Adamik Tamás DSc, professor emeritus

Dr. Takács Levente PhD, egyetemi adjunktus, a bizottság titkára

Póttagok:

Dr. Bárány István PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Patay-Horváth András PhD, egyetemi adjunktus

Témavezető: Dr. Németh György DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2015

I. A disszertáció témája

A boiótiai Chairóneia híres szülötte, a leginkább görög és római hősöket párhuzamba állító életrajzairól híres Plutarchos életművének csupán töredéke érhető el magyar nyelven. Ezen életmű nagyobb részét kitevő, *Moralia* cím alatt összegyűjtött, legkülönfélébb témaköröket, kérdéseket tárgyaló morálfilozófiai, vallásfilozófiai vagy praktikus életvezetési tanácsokat tartalmazó írásai közül eddig csupán néhánynak készült magyar fordítása. A disszertáció - többek között - ezt az űrt (is) hivatott betölteni.

A *De superstitione* a platonikus és egyéb filozófiai iskolák, irányzatok hatásától megtermékenyített szerző életművének kezdőpontjánál helyezkedik el, ehhez mérten számos ellentétes, és mind a mai napig vitára okot adó kijelentés, vélemény köthető hozzá. Hiszen, más antik auktorhoz hasonlóan, Plutarchos vallásfilozófiájában, az istenről és a vallás praktikus oldaláról kifejtett gondolataiban is kimutatható valamiféle fejlődési ív: a *De superstitione*-ban olvasható kijelentések tehát sok esetben a későbbi, már érettebb fejjel írt vallásfilozófiai munkák koncepciójával, érvrendszerével összehasonlítva különbözőséget, eltérést mutatnak, főként ezáltal azon kételkedő filológusok, vallástörténészek gyanúját, akik a *De superstitionét*, a benne szereplő gondolatok különössége, szokatlansága és a más helyütt kifejtett koherens, mértékletes és rétorikai túlzásoktól mentes vallásfilozófiai koncepciótól eltérő jellegük folytán csupán Pseudo-Plutarchos munkájának tartják (Hartmann, J. J.: *De Plutarcho scriptore*. Leiden, 1916; Smith, M.: *De superstitione*. In. Betz, H. D. (ed.): *Plutarch's Theological Writings and Early Christian Literature*. Leiden, 1975.). A disszertáció ezt a merész, ám tudományosan aligha alátámasztható nézetet elveti és a *De superstitionéban* szereplő kijelentéseket mint a plutarchosi életmű részét tárgyalja. Az írás tehát mind tartalmilag, mind stílusában plutarchosi, a benne szereplő, a vallás és rituálé kérdéséről kifejtett koncepció pedig nem mond ellent a Plutarchos által írt, későbbi vallásfilozófiai munkák érvrendszerének.

A *De superstitione* - görög címén Περί δεισιδαιμονίας - c. írás, a szerzőség kérdésén túlmutatva mégis problémák, értelmezések egész sorát veti föl. A görög δεισιδαιμονία kifejezés ugyanis alapvetően az isteni szférától, az isteni létező(k)től való félelmet jelöli - legyen szó akár pozitív, akár negatív félelemről -, a szó 'babona' jelentése csupán másodlagos és kompromisszumos megoldásként szerepel a szótárban (vö. LSJ). Ez akár a plutarchosi mű olvasójának is egyértelműen föltűnhet: Plutarchos elsősorban nem a babonáról akar írni a szó azon értelmében, ahogy azt Theophrastos a babonás jellemről írt rövid, ám annál humorosabb írásában teszi. A 'babona' kifejezéshez a magyar nyelvben egészen más jelentéstartalmakat

kapcsolunk, mint ahhoz a fogalomhoz, amelynek Plutarchos egy egész művet szentelt. A fentiek ellenére mind a fordításban, mind a disszertáció bizonyos helyein a δεισιδαιμονία-t, a kutatás irányát követve és megfelelő magyar szó híján, 'babona'-ként fordítom, hangsúlyozva azt a kulturális-szemantikai különbséget, amely a görög és a magyar kifejezés között fennáll.

Plutarchost ugyanis az ember-isten viszonyt eltorzító és ellehetetlenítő félelemnek mint a sztoikus filozófia érvrendszerében meghatározásra kerülő *pathos*nak, indulatnak, emóciónak a kérdése érdekli. Úgy véli, hogy aki az istenekhez helyesen akar viszonyulni, annak megfelelő tudással kell rendelkeznie az isteni létezőről, annak tisztában kell azzal, hogy az isten jó, bölcs, kiváló, akiben semmiféle negatív tulajdonság nincsen. Plutarchos tehát a filozófiai istenkép jegyében ír: annak a gondolatnak az érvényessége alatt, amelyet Dale B. Martin (*Inventing Superstition. From the Hippocratics to the Christians*. Cambridge, 2004.) némileg provokatív hangvétellel *Grand Optimal Illusion*-nek nevezett. Ez a görög filozófiatörténet időről-időre fölmerülő, de Platón követően egyértelműen jelenlévő tétele, amely az isteni létezőt mindennemű negatívumtól megtisztítja és ahhoz minden jó tulajdonságot hozzárendel. Azaz: ha az istenek jók, a tőlük való félelem is fölösleges és káros, hiszen az az embert téves fölismerésre juttatja az isteni létezővel kapcsolatban. Ez az alapvető tézis az antik babona-fogalmak (*superstitio*, δεισιδαιμονία) körül kialakult filozófiai-teológiai diskurzusban központi jelentőséggel bír.

Plutarchos szerint az istenekkel kapcsolatos tudatlanság kétféle módon torzíthatja el a lelket: egyrészt babonához (δεισιδαιμονία), másrészt istentagadáshoz (ἀθεότης) vezet. A *De superstitione* érvelésében a kettő összehasonlítását kapjuk a plutarchosi σύγκρισις-ek legjobb hagyományaihoz híven. A δεισιδαιμονία az élet minden területére kihatással van, az embert megbénítja, aki az állandó félelem hatására - hiszen az istenek mindenütt jelen vannak - vallásosságának túlzó, a plutarchosi normán túlmutató módon történő megélésére kényszerül, félelmét alantas rituális aktusokban, emocionális performanszokban jeleníti meg, amelyekkel az isteni szféra haragját és kegyetlenségét igyekszik lecsillapítani, ill. mérsékelni. A δεισιδαίμων mindentől retteg, pénzét mágusokra és varázslókra költi, atyáitól örökölt vallásosságát barbár szavakkal és kifejezésekkel gyalázza meg. Portréjában a rituális tisztátalanságtól, az előjelektől és az alvilágtól való félelem egyaránt szerepet játszik.

A δεισιδαιμονία legsúlyosabb tehertétele is a fenti platóni gondolathoz kapcsolódik: az emberáldozat ugyanis, amely bizonyos népeknél bevett szokás (karthagóiak, skythák, gallok) az isteni természet félreismeréséből fakad, hiszen ha az istenség jó, nem követelhet ilyen és ehhez hasonló áldozati formát. Plutarchos végkövetkeztetése a mű utolsó mondatában is a szélesebb filozófiai hagyományhoz kapcsolódik: a vallásosság helyes formája (εὐσέβεια)

középen helyezkedik el túlzás (babona, δεισιδαιμονία) és hiány (istentagadás, ἀθεότης) köztes határmezsgyéjén.

II. A disszertáció fölépítése

A disszertáció elején olvasható a mű általam készített fordítása; ezt egy rövid, az antik és a modern babona-fogalmak hasonlóságait, különbözőségeit tárgyaló bevezető fejezet követi, amelyben hangsúlyozom, hogy a disszertáció mögött álló kutatás alapvetően nem a babona fogalmának vizsgálatában érdekelt, hiszen Plutarchos írása sem elsősorban erről szól. Ezután következnek a műhöz írt elemző fejezetek, amelyekben a *De superstitione*-t három fő szempontból járom körül: egyrészt kijelölöm annak helyét a plutarchosi életműben, kitérek a félelem (φόβος) és a daimón, valamint a δεισιδαιμονία kifejezések problematikájára, a plutarchosi filozófiai perspektívára, a vallásos deviancia kérdésére, ill. a δεισιδαιμονία jelenségét az egynemű polis-vallás modelljét cáfoló, a legújabb vallástörténeti kutatások által továbbgondolt koncepció keretébe illesztem. Másrészt vizsgálom a δεισιδαιμονία jelenségének archaikus, klasszikus és hellénisztikus kori előfordulásait, olyan irodalmi szöveghelyeket, ahol a plutarchosi δεισιδαίμων-éval rokon viselkedés, hasonlóan túlzónak, elvetendőnek, negatívnak tekintett rituális aktusok, gondolatok jelennek meg.

Harmadrészt a császárkori vallásosság keresztmetszetébe helyezem a művet, a δεισιδαιμονία fogalmának plutarchosi kritikáját más kortárs szerzők megállapításaival vetem össze, kitérek a latin *superstitio* és a δεισιδαιμονία fogalmak hasonlóságaira és különbségeire, valamint párhuzamos irodalmi és epigráfiai adatokkal (pl. a phryg-lyd gyónási korpusz vonatkozó felirataival) támasztom alá azt a következtetést, hogy a Plutarchos által kritizált és elutasított vallásosság, amelyet ő a δεισιδαιμονία fogalmával ír le, a korszakban egy nagyon is élő és elterjedt rituális viselkedésmód volt.

Az elemző fejezeteket egy, a δεισιδαιμονία fogalmának epigráfiai anyagban való előfordulásait tárgyaló, függelékben olvasható elemzés zárja. A disszertáció másik felét a *Kommentár* képezi, amelynek írásakor a műhöz írt latin és olasz nyelvű kommentárok (Wytttenbach, D.: *Plutarchi Chaeronensis Moralia*. vol. 6. *Animadversionum Primus. Pars 2*. Oxford, 1810, 993-1038.; Abernetty, G.: *De Plutarchi Qui Fertur De Superstitione Libello*. Königsberg, 1911; Laurenti, R.-Santaniello, C: *Plutarco. La superstizione. Introduzione, testo critico, traduzione e commento*. Nápoly, 2007.) ugyan segítségemre voltak, ám számos, a szöveg mögött húzódó filozófiai, kultúr- és vallástörténeti problémára nem térnek ki (sztoikus terminológia, *asyllia*, *hiketeia*, alantas rituális aktusok, rituális tisztátalanság), ill. fontos, a szöveg jobb megértését segítő irodalmi és epigráfiai párhuzamokat mellőznek. A szöveg romlott részéhez, amely föltehetőleg egy Sóphrón-mimos része lehetett, szintén bőséges

magyarázatokat fűzök, amelyek segíthetik a homályos értelmű szöveg megértését. A *Kommentár* írásakor a követendő mintát Hendrik Obsieger 2013-ban megjelent, a *De E apud Delphos* c. plutarchosi műhöz írt kommentárja jelentette (*Plutarch: De E apud Delphos. Über das Epsilon am Apolltempel in Delphi*. Stuttgart), amely a lehető legrészletesebb filológiai, irodalmi és kultúrtörténeti párhuzamok megmutatására törekszik.

III. A disszertáció módszerei és következtetései

A görög-római vallástörténetírásra az utóbbi évtizedben nagy hatást gyakorolt az ún. *market-model* tézise, amelyet elsősorban John North és Andreas Bendlin munkássága fémjelez (North, J.: *The Development of Religious Pluralism*. In.: Lieu, J. et al. (edd.): *The Jews Among Pagans and Christians in the Roman Empire*. London, 1992; Bendlin, A.: *Looking Beyond the Civic Compromise: Religious Pluralism in Late Republican Rome*. In.: Bispham, E. - Smith, Ch. (edd.): *Religion in Archaic and Republican Rome and Italy. Evidence and Experience*. Edinburgh, 2000.). Eszerint a Római Birodalom vallása egy piachoz hasonlítható, ahol az emberek mint vevők szabadon válogathatnak istenek, kultuszok, vallásos csoportosulások között, miközben a filozófus, a társadalmi elit, a papság és a különféle vallásos csoportok, kultikus közösségek tagsága a saját árujukat akarják minél jobb, minél előnyösebb színben föltüntetni, azaz vonzóvá tenni a vevők előtt. A korszak vallásos térképét tehát piachoz lehet hasonlítani, amelyben a kereslet-kínálat törvényei uralkodnak, és a vevők igényeit és döntéseit racionális igényeik határozzák meg, azaz, hogy melyik isten, kultusz nyújtja a legmegfelelőbb árut adott élethelyzetükre. Ez a fölfogás a vallási 'késztermékek' közötti nagyfokú rivalizáláshoz, versenyhez vezet, amely a császárkori vallásosság tárgyalásakor megkerülhetetlen tényezőnek bizonyul.

Bendlin szerint az egyén választásait a társadalom mellett egyéni igényei is befolyásolják, így létrejövő vallásos mentalitása - amelyben tehát a hivatalos és a magánjellegű rituális aktusok keverednek - egyfajta keverék, hybrid mentalitás lesz, amelyet forrásaink, gyakran arisztokratikus beállítottsága miatt igen nehezen tudunk megragadni és leírni. Ez utóbbi probléma megoldásában lehet segítségünkre a felírt anyag, amely viszont a vallás alulnézeti vizsgálatát, az egyéni vallásosság bizonyos szegmenseinek első kézből történő megértését segítheti elő. Bendlin a rendelkezésre álló forrásokat kétféle síkon értelmezi: különbséget tesz a társadalmi szinten jelenlévő rituális praxis (*Gegenstandsebene*) és az erről megfogalmazott, gyakran negatív filozófiai vélemények (*Diskursebene*) között.

Ennek tükrében igyekszem elhelyezni Plutarchosnak a *δεισιδαιμονία*-ról kifejtett véleményét is, amely tehát a *Diskursebene* szintjén mozog, és amely a társadalom széles rétegeiben kimutatható vallásos mentalitásjegyeket kritizál. Bendlin koncepciója részben az

erfurti egyetemen, Jörg Rüpke vezetésével zajló vallástörténeti kutatásokkal mozog párhuzamos síkon: Rüpke ugyanis a *Religiöse Individualisierung in historischer Perspektive* c. projekt keretében a vallási deviancia, eltérés, normaszegés és a vallás „privatizációjának” kérdését tárgyalja a vonatkozó szociológiai és társadalomtudományos szakirodalom talaján állva. A vallási individualizálódás problematikája a plutarchosi δεισιδαιμων esetében is központi fontosságú, hiszen az az embertípus, akit Plutarchos kritizál, a köz-és magánjellegű vallásos aktusok keresztmetszetében mozog és egyéni tapasztalatai alapján, az istenekről, az istentiszteleti formákról sajátos, a filozófiai valláskritikát provokáló nézetekkel rendelkezik.

Bendlin és Rüpke megállapításai, úgy vélem, a *De superstitione* értelmezésekor kétségtelenül alkalmazhatók, ám nem nyújtanak magyarázatot a plutarchosi δεισιδαιμων vallásosságának egy lényeges vonására. Az emóciók szerepét ugyanis nem, vagy nem olyan intenzitással teszik vizsgálatuk tárgyává, mint azt a császárkori kis-ázsiai kultuszok összefüggésében Angelos Chaniotis, egy, az oxfordi egyetemen zajló projekt keretében fölvezet. Emóciók a görög vallás korábbi időszakában hol jobban, hol kevésbé látható módon formálják az isten-ember kapcsolatot; azok korszakunkban azonban egészen más szinten jelentkeznek. A δεισιδαιμων rituális aktusai, szenvedélyes gesztusai a császárkori emocionális vallásosság csupán egy megnyilvánulását adják: forrásainkon keresztül (Iuvenalis, Lukianos, Apuleius, epigráfiai anyag) ugyanilyen intenzitású rituális performanszokkal találkozunk, a Lukianostól ismert Peregrinos viselkedése, az abónuteichosi álprófeta, Alexandros tettei és híveivel való kapcsolata, Iuvenalis és Apuleius alakjainak mentalitása a korszak emocionális vallásosságának a talaján értelmezhető.

A korszak emberének istene személyes isten, aki az élet minden területe fölött hatalommal bír. Ugyanez az isten egyúttal kegyetlen, szeszélyes, féltékeny lény, akivel szemben tehetetlen, és akinek ki van szolgáltatóva. Hozzá fűződő kapcsolatát a félelem (φόβος), a tisztelet (αιδώς), a reménykedés (ἐλπίς) egyszerre formálja. Egy ilyen közegben nem meglepő, hogy az egyén adott esetben vallásosságának a filozófiai normán túlmutató módon történő megélésére kényszerül, ahogy látjuk ezt a δεισιδαιμων esetében is. Úgy vélem, hogy az imént vázolt, alapvetően a henoteista istenképben gyökerező elképzelés az, amelybe a plutarchosi írás érvelése és a δεισιδαιμων istenről alkotott véleménye is illeszkedik.

Irodalmi és epigráfiai forrásaink alapján nyilvánvaló, hogy a Plutarchos által kritizált vallásos mentalitás, amelyet ő a δεισιδαιμονία kifejezéssel ad vissza, a társadalom egészében, státusztól függetlenül elterjedt volt. Azon a 19/20. század fordulójától nyomon követhető tudományos nézet, miszerint az efféle mentalitás a társadalom alsóbb rétegeinek a sajátja, miközben az elit egészen más vallásos érzülettel rendelkezik (*Zweischichtenmodell*), aligha

állja meg a helyét. Ailios Aristeidész, a Lukianosnál ábrázolt római senator, Rutillianus, (*Alexandros* 30), Paphlagonia gazdag polgárai (*Alexandros* 9), Apuleius jómódú hősei, egyszóval a társadalom felső szegmenséhez tartozó egyének, annak a vallásos mentalitásnak az 1-2. századi állatorvosi lovai, amelyet Plutarchos írásában kritizál és elutasít. A δεισιδαιμονία ennek megfelelően nem a társadalom alsóbb rétegének kifejezett vallásos mentalitása, hanem akár a társadalmi elit körében is megfogható vallási jelenség.

Plutarchos annak a monolitikus ideálnak a jegyében írja meg véleményét a vallásról, amelyet a 20. század nagy részében a vallástörténeti kutatás a polis-vallás modelljének nevezett. A polis-vallásban ugyanis egyetlen domináns vallási beszédmód mutatható ki, abban kizárólag a közösség által meghatározott vallási intézmények és rituális aktusok tartoznak a vallás fogalma alá. Az utóbbi évek vallástörténeti kutatásaiban (Kindt, J.: *Polis Religion - A Critical Appreciation*. In.: *Kernos*. vol. 22. 2009; Bremmer, J.: *Manteis, Magic, Mysteries and Mythography. Messy Margins of Polis Religion?* In.: *Kernos*. vol. 23. 2010; Eidinow, E.: *Networks and Narratives. A Model for Ancient Greek Religion*. In.: *Kernos*. vol. 24. 2011. etc.) azonban egy sor, a polis-vallás modelljét megkérdőjelező elképzelés született, amelyek a mágiát, vagy a korábban az alantás, marginális jelzőkkel ellátott rituális aktusokat egyaránt beemelik a vallás keretébe. Ez az eltávolodás a vallási értelemben vett, „kristálytisztá fehérségű” ὀρθοπραγία rendszerétől a plutarchosi δεισιδαίμων alakját is a mindenkori közösségi vallásosság keretébe illeszti, amelyben tehát az atyáktól örökölt vallásosság mellett másféle vallásos beszédmódok is jelen vannak.

A disszertáció egyik alaptézise az előbbi gondolat: a δεισιδαιμονία nem a vallás marginális formája, ahogy azt Plutarchos írásában láttatni akarja, hanem a közösségen belül létező vallásos alternatívák egyike, amely bizonyos perspektívából szemlélve ugyan káros és rossz, de az istenekkel történő kapcsolattartásnak igenis létező formája. A δεισιδαίμων ugyanazzal az előjellel, ugyanazokat az isteneket tiszteli, eltérés csak istentiszteletének hevessége és a mögöttes, az istenek igazi természetét félreismerő gondolkodásmód miatt mutatható ki. A δεισιδαίμων a közösség tagja, részt vesz annak ünnepein, áldoz az isteneknek, a rendelkezésére álló vallásos alternatívák mennyiségileg és minőségileg nem különböznek azoktól, mint amelyekkel εὐσεβής társai rendelkeznek.

Plutarchos vallásfilozófiája, az egyetlen isteni létezőről későbbi műveiben kifejtett henoteista koncepciója (*De E apud Delphos*), a félelem jelenségét a helyes vallásosság keretéből száműző álláspontja, valamint etikai tanításai az ókeresztény szerzők körében is népszerűek voltak. A kaisareiai Eusebios pl. kétségtelenül olvasta Plutarchos írásait, rájuk számos helyen hivatkozik, nem kizárt, hogy a δεισιδαιμονία-ról kifejtett plutarchosi

gondolatokkal is tisztában lehetett. Alexandriai Kelemen számos helyen hivatkozik olyan motívumokra, érvekre, amelyek a babonáról szóló görög/római filozófiai-teológiai diskurzusban, és ilyen módon Plutarchosnál is tetten érhetők. Mind ők, mind társaik (Iustinos, Órigenés) elsősorban Platón nézeteit, az istenek jóságáról és magasztosságáról szóló (*Grand Optimal Illusion* - ld. fönt) alapvető filozófiai axiómát megkeresztelve jutnak a görög-római vallással szemben hivatkozási alaphoz. Az antik vallásfilozófia tehát a *superstitio/δεισιδαιμονία* összefüggésében olyan értelmezési keretet hozott létre, amely más előjellel ugyan (hiszen az ókeresztény apologéták a görög vallás egészét, és nem csak bizonyos jelenségeit tartják *δεισιδαιμονία*-nak), de kétségtelenül alkalmazható volt az ókeresztény szerzők számára. A Római Birodalom keretén belül megvalósuló vallásos piacon tehát mind görög/római, mind keresztény oldalról hasonló gondolatokkal és érvekkel találkozunk, mutatva ezáltal a sokszínűség és a különbözőség hangsúlyozása mellett a megtermékenyítő egymásra hatás érvényét is.

A disszertáció végén tesztek utalást azokra a plutarchosi életművön túlmutató, ugyanakkor a chairóneiai szerző által is alkalmazott diszkurzív stratégiákra, amelyekkel antik auktoraink különféle rituális aktusokat és vallásos mentalitásjegyeket kritizáltak: a filozófiai-teológiai-, etnikai-, *gender*-, emocionális stb. diskurzusok az általam vizsgált szerzők műveiben egyaránt megtalálhatók. Plutarchos életművében ezek kivétel fölbuknának, jóllehet a *De superstitione* érvrendszeréből pl. a *gender*-diskurzus hiányzik. A disszertáció összefoglalása is jelzi, hogy az jelen formájában előtanulmány a császárkori vallásosságot és a korszak vallásos rítusait érintő diskurzusoknak az irodalmi és epigráfiai források bevonásával történő további és nagyobb léptékű vizsgálatához.

IV. A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk és előadások

1. Publikációk:

LINDNER, Gyula:

- A babona mint gyulladás. In.: *Kaleidoscope. Művelődés-, tudomány-, és orvostörténeti folyóirat.* 2012/12
- A babonáról kicsit másképpen. Plutarchos *De superstitione*. In.: *Vallástudományi Szemle.* 2012/4. 75-98.
- Ein abergläubischer Schauspieler? - Die Bedeutungsentwicklung von Deisidaimonie. In.: *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis.* 49. 2013. 191-202.
- A deisidaimonia fogalma a görög feliratokon. In.: *Vallástudományi Szemle.* 2013/4. 123-131.

- Emotion und Ergriffenheit. Henotheistische Tendenzen in der kaiserzeitlichen Religion. In.: *Miscellanea Historiae Antiquitatis: Proceedings of the First Croatian-Hungarian PhD Conference on Ancient History. Hungarian Polis Studies* 21. 21-36. 2014.
- Superstition and Propitiation. Plutarch and the Phrygian-Lybian Confession Inscriptions. Cambridge, 2015. (szerkesztés alatt).
- Párhuzamos babonák - A plutarchosi *deisidaimonia* Alexandriai Kelemen és Eusebios műveiben. In.: *Hegyen épült város - Fiatal kutatók és doktoranduszok III. nemzetközi teológuskonferenciája konferenciakötet*. Bp., L'Harmattan, 2015. (szerkesztés alatt).

2. Előadások:

LINDNER, Gyula:

- X. Magyar Ókortudományi Konferencia - Piliscsaba 2012.05.25 - Ókortörténeti szekció: Plutarchos vs. babona - A *deisidaimonia* fogalmának változása Xenophóntól Plutarchosig.
- Fiatal kutatók és doktoranduszok III. nemzetközi teológuskonferenciája - Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar 2012.11.02-04: Plutarchos és a babona - Eusebeia vs. *Deisidaimonia*.
- Istvan Hahn 100 - International Conference on the Occasion of the Centenary of the Birth of Istvan Hahn (Emlékkonferencia Hahn István születésének 100. évfordulóján) - ELTE BTK - 2013.03.23. - Ein abergläubischer Schauspieler? - Die Bedeutungsentwicklung von *Deisidaimonie*.
- Régió és regionalitás TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024; Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola - 2013.06.27. Babona és engesztelés: Plutarchos és a phryg-lyd gyónási feliratok.
- *Sapiens ubique civis*: International PHD Students Conference on Classics - Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar - 2013.08.29. - Aberglaube und Beichte: Plutarch und die phrygischen-lydischen Beichtinschriften.
- XI. Magyar Ókortudományi Konferencia - Budapest, ELTE BTK, 2014.05.22 Epigráfia szekció: Bünbánat és feloldozás. A plutarchosi *deisidaimonia* és a kis-ázsiai epigráfiai anyag.
- First Croatian-Hungarian PHD Conference on Ancient History - Budapest, ELTE BTK, 2014.10.02. - Emotion und Ergriffenheit - Henotheistische Tendenzen in der kaiserzeitlichen Religion.